

І. Р. Карчевський

КРИЗОВОСИТУАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ПОЖИТТЄВОЇ УСПІШНОСТІ

У статті аналізуються основні проблеми, які пов'язані з процесом формування кризовоситуаційної компетентності у сучасного громадянського суспільства України, окреслюються психологічні аспекти, що пов'язані з процесом цього формування, та визначаються напрямки дій особистості з набуття умінь адекватної реалізації навичок кризовоситуаційної компетентності в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: компетентність, кризова ситуація, успішність, навчання, набуття навичок, екстремальний досвід.

Данная статья являет собою анализ основных проблем, которые связаны с процессом формирования кризисноситуационной компетентности у современного гражданского общества Украины, охватывает психологические аспекты, связанные с процессом этого формирования и определяет направления действий личности для приобретения умения адекватной реализации навыков кризисноситуационной компетентности в экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: компетентность, кризисная ситуация, успешность, обучение, приобретение навыков, экстремальный опыт.

This article show an analysis of the major problems associated with the process of forming of situational crisis competence in modern civil society in Ukraine, describes the psychological aspects associated with the process of development and identifies areas for action by individual acquisition of appropriate skills of situational crisis competence in emergency situations.

Keywords: competence, crisis, success, training, acquisition of skills, extreme experience.

Бурхливі соціально-економічні зміни, які мали місце в житті української держави за останні два десятиліття (інформатизація, неконтрольована урбанізація, демократизація, надмірна політизація, перехід до ринкових умов господарювання, прояви світового тероризму тощо), а також загострення етнічних відносин та погіршення екологічної й техногенної ситуації у світі в цілому, зумовили зріст високої нервово-психічної напруги всередині його сучасного населення, що, своєю чергою, залежно від індивідуальних особливостей людини та рівня сформованості її особистісної компетентності, може спричинити різноманітні негативні прояви у психіці громадянина як особистості. Саме цим пояснюється широкий спектр досліджень, присвячених найрізноманітнішим проблемам формування особистості, її виховання, карбування нових моторних компонентів, пошуків шляхів ефективного розв'язання кризових ситуацій у соціально-гуманітарній та політико-економічній сферах нашого суспільства (Г. О. Балл, Л. П. Матяш-Заяц, І. Д. Пасічник, І. Д. Бех, В. М. Жуковський, А. С. Виноградова, Б. Й. Хасан, Т. А. Маркова, Р. В. Павелків та ін.).

Метою цієї статті є аналіз основних проблем, які пов'язані з процесом формування кризовоситуаційної компетентності в сучасного громадянського суспільства України, окреслити їх психологічні аспекти та визначити напрямки дій з набуття умінь їх адекватної реалізації в екстремальних ситуаціях.

Зміст кризовоситуаційної компетентності особистості багатогранний і є категорією, у першу чергу, психологічною, а вже у другу – соціальною. С. І. Ожегов дає таке визначення поняття «компетентний»: «...знаючий, обізнаний, авторитетний в якій-небудь галузі, такий, що володіє компетенцією. Компетенція – коло питань, в яких хто-небудь достатньо добре обізнаний» [6, с. 281]. В. А. Семиченко дає таке визначення: «Компетентність у широкому розумінні слова – це атрибут особистісного рівня, система тих засвоєних способів, за допомогою яких людина має можливість розв'язувати ті чи інші проблеми, завдання життєдіяльності. Будь-які знання, окремі навички і вміння тільки тоді стають дієвими, коли інтегруються в цю загальну систему способів, вступають у різнорівневі зв'язки з іншими структурними елементами, ієрархізуються, творчо модифікуються, гнучко використовуються відповідно до цілей і умов діяльності або міжособистісної взаємодії» [7, с. 11–12]. Узагальнивши певну кількість авторів з цієї проблематики, можна підсумувати, що людина, яка засвоїла та володіє кризовоситуаційною компетентністю – це загартований «спеціаліст життя», що має достатні знання про суспільний устрій, широкий світогляд та може чітко і конкретно пояснити свої життєві кроки на найблищі, як мінімум, десять років.

Слід наголосити, що хоча ця проблематика акцентується як сучасна, її коріння почали розглядати під різними кутами ще у давній Греції. Так, за дослідженнями О. Ф. Хміляр, – Архімед, Платон, Арис-

тотель визначали таку головну ваду розвитку успішності особистості, як формування стійких моторних компонентів через заняття атлетикою. Саме атлетичні вправи давні греки вважали такими, що стимулюють впевненість у собі та майбутньому, працездатність, розширюють можливості, уповільнюють процеси старіння. А вершиною розвитку цих думок стали придумані греками Олімпійські ігри, які, до речі, в наш час набувають усе більшого соціального впливу на культуру світового людства [1, с. 290].

На початку нашої ери найбільших успіхів у розв'язуванні основних проблем, які пов'язані з процесом формування кризовоситуаційної компетентності у сучасників досягли давні римляни. Дослідник Г. С. Кнабе у своїй роботі «Корнелій Тацит. (Час. Життя. Книги)» так описує думки цього вагомшого римського історика I-II ст.: «лінії зв'язку та розмежування людей у суспільстві відображають його об'єктивну соціальну побудову, але у повсякденній суспільній поведінці ідеологія ніколи не відокремлена від психології, логіка від емоцій, раціональна свідомість від глибинних шарів особистості, і головне, чим бурхливішою є зламна епоха, тим більшої активності вона потребує від всіх груп населення, і, відповідно, тим сильніший цей взаємозв'язок» [5, с. 16].

Але більш ґрунтовно ця проблематика почала розглядатися лише у XIX ст. Причому на початку домінували в цьому філософи та письменники. Так, за дослідженнями О. В. Матласевич, ще М. Є. Салтиков-Шедрин зазначав, що якщо існує спосіб перевірити рівень розвитку суспільства, то цей спосіб полягає у з'ясуванні тих вищих цілей – ідеалів – якими суспільство керується в цей історичний момент і які навіює своїм громадянам. Без усвідомлення ідеалів, які, своєю чергою, зумовлюють кінцеві результати життя, людина проявлятиме певні форми активності, які можливо, і дадуть можливість жити людині як біологічній істоті, однак не зможуть врятувати її як суспільну особистість [2, с. 220].

Згодом, до розгляду проблематики виховання кризовоситуаційної компетентності підключились і профільні спеціалісти. Так, у 1885 році вийшла у світ оригінальна та цікава праця Рихарда фон Крафта-Ебінга – «Про здорові та хворі нерви», в якій змістовно і глибоко було розглянуто форми нервово-психічних захворювань, соціальні причини, що їх викликають, а також – загальні правила лікування та профілактики цих хвороб. У своїй роботі проф. Крафт-Ебінг, яка була опрацьована як науково-популярна, вказує, що проблеми «нервових» хвороб виникли не раптово – вони були описані ще у Франції в XVI ст., де сотні тисяч було людей, яких вважали одержимими істерією, галюцинаціями, конвульсіями, а також охоплених істеродемонією, лікантропією, теоманією, екстазами, які фактично прирівнювались до масштабів епідемії, з якою в ті часи боролися виключно стратою на смерть. Проф. Крафт-Ебінг дійшов висновку, що «нервові» хвороби середньовіччя характеризувалися більш гострим характером, ніж у його сучасників, але все ж таки були порівняно малочисельними. Невропатії ж кінця XIX ст., на думку проф. Крафта-Ебінга, носять менш гострий характер, але мають колосальну розповсюдженість, тобто хвороби втратили рівень якості, але суттєво підвищили рівень розповсюдженості [3, с. 81–82].

Академік К. П. Петров, використовуючи сучасні надбання інформатики, дійшов висновку, що на сучасному етапі розвитку світового людства частота зміни технологій у будь-якій сфері його діяльності настільки зросла, що людина, впродовж життя фактично не встигає засвоювати оновлення, які їй даруються науково-технічним прогресом. Цей чинник, на думку вченого, являє собою абсолютний фактор тисняви на спільноту, тобто всі індивіди, які не будуть спроможними підлаштуватися під цей ритм, тобто – цей новий інформаційний стан, будуть скинуті на «узбіччя» життя. Підтвердженням цього висновку, вважає академік Петров, є те, що постійно зростає кількість осіб без визначеного місця проживання, самогубств, наркоманів, алкоголіків, безробітних, а також збільшення кількості розлучень та неповних родин на пострадянському просторі, зокрема і в Україні [4].

Узагальнивши вищенаведене, керуючись напрацюваннями вчених-антропологів, які впевнено стверджують, що періоди екстремального розвитку соціальних макроколективів, при всій своїй жорстокості, при тім, що пережили люди у ці часи, які, відповідно, мають всі підстави їх проклинати, доходимо висновку, що все ж такі, самі по собі, масштабні екстремальні ситуації якщо й не абсолютно необхідні, то у будь-якому випадку, неминучі, й певною мірою корисні. Щобільше, чим екстремальніша ситуація, тим «краще» в тому розумінні, що тим більше цікавий і специфічний варіант культури народиться згодом в оновленому соціумі [10, с. 32]. По-друге, життя й доля сучасної людини давно перетворилося на «перманентну екстремальну ситуацію», а процес прийняття рішень, об'єктивно включений у зовнішню ситуацію, тобто коли саме суспільство просто не дає людині вести тихе, врівноважене, інерційне існування. У наш час зовсім не екстремальні ситуації є екстраординарними в житті активних представників урбано-сцієнтистського суспільства, а, навпаки, саме періоди інерційного розвитку – стали винятком із правил у сучасному житті індивіда [10, с. 45].

Кілька слів про саму успішність. Академік С. Д. Максименко так охарактеризував цю проблематику – «Проблема успішності в житті тісно пов'язана з «вічною» психологічною проблемою співвідношення навчання й розвитку особистості і, взагалі, це явище – успішність – не є однозначним та однорідним. Потрібно розрізняти успішність «абсолютну» й «відносну». «Абсолютна» успішність встановлюється за двома параметрами – відповідність соціально-професійним вимогам, тобто індивід має спеціаль-

ність, яка затребувана у суспільстві, в якому він перебуває, і співгромадяни надають за цю фахову діяльність достатню матеріальну стимуляцію, та порівняння з іншими співгромадянами з приводу досягнення певної соціальної корисності й значущості. «Відносна» ж успішність є показником руху особистості відносно самого себе, тобто цей параметр фіксує дійсні позитивні або негативні зміни, що відбуваються у процесі життя та розвитку. Виявилось, що ці дві форми успішності дуже відрізняються одна від одної, і в динаміці своїй підпорядковуються різним закономірностям. «Абсолютна» успішність є показником зовнішнім і фіксує ступінь адаптованості суб'єкта до соціальної системи. Натомість «відносна» успішність є психологічним корелятом реальних змін в основних життєвих процесах – грі, навчанні, праці, а також і у вихованні та є їх важливішим індикатором» [8, с. 165–166].

Вивчивши складність кризовоситуаційної компетентності взагалі та роль її у позитивній успішності зокрема, можливо надати деякі практичні поради щодо здобуття особистістю певних знань для успішності по життю.

Перший стратегічний напрям із зростання рівня кризовоситуаційної компетентності особистості – безперервний, позитивний процес навчання, набуття особистого досвіду, особливо у професійній сфері. Вдосконалення інтелектуального рівня особистості здійснюється впродовж всієї професіоналізації та призводить до утворення складних когнітивних структур, які, своєю чергою, забезпечують високий рівень досягнень суб'єкта в умовах кризової, екстремальної ситуації. Зазначимо, що поруч з високим рівнем сформованості інтелектуальної компетенції особистості особливе значення в організації успішної життєдіяльності мають метакогнітивні процеси планування, оцінювання, контролювання, а також ціннісно-сміслові основи діяльності інтелекту.

Другий стратегічний напрям полягає у підтримці належного рівня фізичного та психоемоційного здоров'я, що дає можливість особистості зосереджувати увагу на предметі кризової ситуації впродовж тривалого часу без потреби центруватися на власному «Я», тобто бачити предмет, а не себе. Зауважимо, що цей напрям розвитку кризовоситуаційної компетентності особистості хоча і виглядає примітивним, але реально є самим складним, тому що впровадження здорового образу життя на рівні держави не відповідає потребі і фактично скинуто на рівень сумлінності самої особистості.

Третій стратегічний напрям, на нашу думку, полягає у самопізнанні – надзвичайно потрібно знати власний духовний стан психологічної готовності. Ось як запропонував це робити митрополит Ієрофей (С. Влахос) у своєму трактаті: «Самопізнання потрібно людині ще і тому, що на нього постійно діють емоції та страсті... Для успішного самопізнання потрібна зовнішня безмовність, яка, своєю чергою, щільно пов'язана з каяттям та сповіддю... Першою ступеню каяття є усвідомлення неправильності власних вчинків, які викликають неприйняття їх оточенням. Другою ступеню каяття є щире сповідання неправильності своїх дій... Цінність сповіді засвідчена багатьма сучасними психіатрами, тому що дуже важливо, коли людина відкривається, а не затуляється у собі. Говорячи мовою Церкви – якщо людина здатна відкритися для Бога за допомогою духовника, то це допоможе їй уникнути багатьох кризових ситуацій, власних душевних хвороб та страждань і, навіть, божевілля» [9, с. 277–281].

Із вищенаведених емпіричних досліджень випливає «нова психологія успішності», яка пояснює певне ставлення до позитивної успішності у людей на основі наявних у сучасній культурі соціальних стереотипів кризовоситуаційної компетентності і говорить про те, що люди використовують кризовоситуаційну компетентність як принцип оволодіння світом, тобто як досягнення певних соціальних шаблів, тому що сучасний інформаційний простір, який вирує в соціумі, усіма засобами підштовхує особистість до цього, визначаючи позитивну успішність найважливішою категорією у соціальному житті. Зауважимо, що у зв'язку з тим, що науково-технічний прогрес забезпечує постійне зростання частоти зміни технологічних оновлень, потрібно пристосуватися до того, що навчання є головним позитивним процесом, який, відповідно, за своєю питомою вагою теж постійно зростає, оскільки, фактично, є єдиним способом забезпечення високої кризовоситуаційної компетентності особистості. Крім того, потрібно чітко вказати, що саме по собі життя не має ознак успішності – позитивна успішність зумовлена, по-перше, психосоціальним досвідом індивіда, по-друге, його здатністю до навчання і, по-третє, мінливими умовами конкретних соціальних обставин, у яких цей індивід перебуває в конкретно взятій період.

Певне багатогранне розмаїття підходів до проблеми позитивної успішності вміщує в себе широкий спектр напрямів психологічної науки. Тому природно, матеріали цієї статті можуть викликати певний рівень дискусійності тих чи інших доводів. Єдино незаперечним є лише переконання в тому, що досягнення високого рівня кризовоситуаційної компетентності в напружених та екстремальних ситуаціях життєдіяльності особистості, здобуттям гармонії відносин індивідуума із суспільством, довкіллям і врешті-решт з самим собою мають слугувати найрізноманітніші досягнення сучасної психологічної науки, людської думки та дії, що сприятимуть розвитку творчості, злагоди в соціобіологічній системі та щастю конкретної особистості. І врешті-решт, необхідно усвідомлювати, що це не просто якась нова теорія, а теорія, яка при своєму прийнятті передбачає зміну ціннісних орієнтирів та перегляд багатьох уставлених уявлень.

Література:

1. Влахос С. Православная психотерапия / С. Влахос. – Сергіїв Посад; ППЦ, 2012. – 368 с.
2. Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. VII. – Вип. 2. – 2005. – 348 с.
3. Карчевський І. Р. Психологічні проблеми в екстремальних ситуаціях / І. Р. Карчевський. – Ізяслав : ПП «Кучма В. І.», 2010. – 165 с.
4. Кнабе Г. С. Корнелий Тацит (Время. Жизнь. Книги) / Г. С. Кнабе. – М. : Наука, 1981. – 208 с.
5. Наукові записки. Національний університет «ОА». – Вип. 8. – 2007. – 456 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Политиздат, 1963. – 900 с.
7. Петров К. П. Общая теория управления / К. П. Петров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.koba.ru.
8. Ріхард фон Крафт-Ебінг. О здоровых и больных нервах / Ріхард фон Крафт-Ебінг. – Донецьк : Заславський А. Ю., 2006. – 120 с.
9. Семиченко В. А. Пути повышения эффективности изучения психологии / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1997. – 124 с.
10. Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції / за редакцією М. Л. Смольсон, Л. М. Зінченко. – К., 2010. – 268 с.